

XXIV. Reál és Humántudományi Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia (ETDK)
Kolozsvár, 2021, május 27-30.

**Nyelv, hazugság, önismeret és séta.
Rousseau és Nietzsche nyelvfelfogása az önismeret és önalkotás
tükrében**

Szerző:

Erőss Réka

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Történelem és Filozófia Kar,
Filozófia szak, III. év

Témavezető:

Dr. Gregus Zoltán egyetemi adjunktus

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Történelem és Filozófia Kar, Magyar Filozófiai
Intézet

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	2
Bevezetés.....	3
1. Az igazság mint hazugság.....	5
2. A nyelv genealógiája.....	8
2.1. A fölösleg.....	8
2.2. Örömforrás.....	10
3. Az eredet megírása: hogyan lesz az ember azzá, ami.....	13
4. Önmagunk megismerése mint hideg és szomorú álmodozás.....	18
5. A „mindenható fricska”.....	21
6. A séta igenlése.....	22
Összefoglalás és következtetések.....	25
Könyvészet.....	27

Bevezetés

„Talán mondtam már, hogy csak járás közben tudok gondolkodni. Mihelyt megállok, nem gondolkozom többé, agyam csak a lábammal együtt mozog.” (J. J. Rousseau: *Vallomások*, IX.)

És a lehető legkevesebb időt töltünk ülve; ne higgyünk azoknak a gondolatoknak, amelyek nem szabad ég alatt, mozgás közben születnek, melyeknek nem örvendeznek az izmok. [...] Az ülep – miként már említettem – az igazi bűn a szent lélek ellen. (Friedrich Nietzsche: *Ecce homo*.)

Nietzschét Marxszal és Freuddal egyetemben azok közé a gondolkodók közé szokták sorolni, akik a tudat mindenhatóságának illúzióját számúzik a filozófiából. Ők a gyanú iskolájának képviselői, akik felnyitják a szemünket, megmutatják, hogy a megismerés lehetetlen számunkra, és hogy miért az. Látják, és ki merik mondani, hogy a király meztelen, nem kis sebet ejtve ezzel a zsidó-keresztény hagyomány büszkeségén.

Első látásra nem jutna eszünkbe Jean-Jacques Rousseau-t az előbb felsoroltakkal egy lapon említeni. Azonban annak ellenére, hogy ő nem kalapáccsal filozofálna,¹ mint Nietzsche, Rousseau is hangsúlyozza az illúziók lerombolásának és az önámítás felszámolásának szükségességét, műveiből kiolvasható az önmagunk fele fordulás és a radikális autenticitás iránti elkötelezettség. „Ismerd meg önmagad. Hideg és szomorú álmodozások.”– írja utolsó művéhez, *A magányos sétáló álmodozásaihoz* készített egyik jegyzetében.²

Az individualitás kérdése, az önismeret, önmegvalósítás és önkifejeződés, és az ennek kapcsán felmerülő nehézségek mind Rousseau, mind Nietzsche filozófiájában kiemelt helyet foglalnak el. Mindkettejük szellemi alapállása, hogy a filozófiában végül is önmagunk megismerésére megy ki a játék, akarva-akaratlanul is visszakanyarodva ezzel a szókratészi

¹ Friedrich Nietzsche: *Bálványok alkonya*. Helikon, Budapest, 2015. A könyv teljes címe: *Bálványok alkonya, avagy hogyan filozofáljunk kalapáccsal*. A könyv a meglévő filozófiai hagyománytól való radikális elfordulást hangsúlyozza.

² Marsó Paula: *Bátorságlecke. Többllet*. 2012, X. 14. *apud* Jean-Jacques Rousseau: *Jegyzetek a sétálókönyvhöz*. Marsó Paula fordítása. Magyar Lettre Internationale, 2011. ősz, 82. 74.

hagyományhoz. Jelen dolgozatom felfogható úgy, mint az „Ismerd meg önmagad!” filozófiai imperatívuszának gyakorlására tett kísérlet Rousseau és Nietzsche írás, önismeret és önkifejeződés kapcsolatáról alkotott gondolatainak párhuzamba állítása révén.

Nietzschéről és Rousseauról egyformán elmondható, hogy koruk legélesebb és legformabontóbb kultúrkritikáját dolgozzák ki.³ Míg Rousseunál a kultúra fejlődése erkölcsi romlást eredményez, mivel mesterkelté teszi a természetes erkölcsöt,⁴ színlelésre kényszerít, Nietzsche magát az erkölcsöt kulturális képződménynek tekinti, mely az egyén szétforgácsolásához vezet.⁵ A kultúrával szemben emelt vád azonban mindkettejükénél az, hogy a hangzatos civilizáció szó valójában nem mást takar, mint az egyéniség leépítését, hogy mindenki ugyanarra vágynak, és mindenki ugyanolyan lesz.⁶ A kultúra uniformizáló tendenciájával mindkét gondolkodó az önmagunk fele fordulást helyezi szembe mint a hiteles élet egyetlen lehetőségét. Az ismeretek terén a szubjektív nézőpont mindig közelebb van az egyénhez, ezért valószínűbb és előbbre való, mint az általános. A becsületesség igénye megköveteli az individuumtól a folyamatos, soha el nem halkuló önreflexiót, a filozófia mind Rousseunál, mind Nietzschénél csakis az önmagunk megismerése iránti elkötelezettségként lehet értelmes.

Az önmegismerés igénye mindenekelőtt az önámítás feladásával jár együtt. A test és elme elválaszthatatlansága, folytonos egymásba játszása; a nyelv általi determináltság, vagyis a tény, hogy a nyelv szavai eredendően metaforikusak, és képtelenek megragadni a világ komplexitását, önmagunk kimerítő, lezárt ismeretét ellehetetlenítő tényezők. Ugyanakkor ezek az eredendő tökéletlenségek teszik lehetővé önmagunk folyamatos és lezártlan megalkotását.

A nyelv, pontosabban az írás közege lesz mind Rousseunál, mind Nietzschénél annak a dinamikus játéknak a helye, ahol nem az önmagunk egységéhez való eljutás, egy végső kimerevített kép megelégedése a cél, hanem ennek az egységnek a megalkotása és szüntelen átírása.⁷ A *Vallomások* és az *Ecce homo* is efféle törekvésként értelmezhetők. Dolgozatomban az önismeret és önalkotás kérdéskörét középpontba állítva keresek hasonlóságokat Rousseau és Nietzsche filozófiájában, így gondolatrendszerüket a teljesség igénye nélkül mutatom be.

3 Keith Ansell-Pearson: *Nietzsche Contra Rousseau*. Cambridge University Press, New York, 1991. 1.

4 J. J. Rousseau: Javított-e az erkölcsökön a tudományok és a művészetek újraéledése? In: Uő. *Értekezések és filozófiai levelek*. Magyar Helikon, Budapest, 1978. 6.

5 Friedrich Nietzsche: *Emberi, túlságosan is emberi*. Szukits, Szeged, 2001, 29.

6 Keith Ansell-Pearson, Id. mű, 2.

7 Marsó Paula: Bátorságlecke. *Többlét*. 2012, X. 15.

1. Az igazság mint hazugság

A megismerés hazugságát legkönnyebben a nyelv szerkezetében leplezhetjük le. A nyelv eredendő fogyatékosága indítja el azt a folyamatot, melynek során az ember, ez az okos állat kitalálja a megismerést.⁸ A *Nem morálisan felfogott igazságról és hazugságról* központi gondolata, hogy a fogalmak mögött nincsen semmilyen lényegi jelentés, a nietzschei demisztifikáló eljárás középpontjában a nyelv hazugságának leleplezése áll. A „fa”, „egy” vagy „jó” fogalmairól valamit állítani közönséges csalás, hiszen ezek semmit sem takarnak. A nyelvi kategóriák absztrakciók, csupán gondolati konstrukciók, melyeknek a világban nincs megfelelőjük.

A nyelv hazugsága a partikularitás elhallgatásában érhető tetten: két falevél sohasem teljesen egyforma, sőt, még ugyanaz a falevél sem lehet teljesen ugyanolyan, önmagával azonos különböző időben. Mégis a fogalomban a különbségek lekopnak, a sajátosságok elfelejtődnek. A nyelvi kifejezés lemorzsolja az egyediséget, kategorizál, rendszerez, megpróbálja összegyűjteni különböző általános fogalmakba a dolgokat, melyeknek lényegük épp hogy a partikularitásban, a különbségeikben rejlik. „Minden fogalom a nem-azonos azonossá-tétele révén keletkezik.”⁹ Ha van a dolgoknak valamilyen lényege, az épp hogy abban a partikularitásban rejlik, amiről a nyelv képtelen szólni. A nyelv hallgat az egyediségről és a különbségekről, és valamit elhallgatni már hazugságként fogható fel.

A nyelv eredendően metaforikus, a kezdeti szemléleti metaforákban tetten érhető plasztikus képi jelleg, egyediség sémává desztillálódik a fogalomban.¹⁰ A nyelvi kategóriák nem egyebek, mint egymásra szerveződő sematikus formák, melyeket az ember a társas létben való boldogulás érdekében kreált. Elnevezzük a dolgokat, a sémák egyre csak gyarapodnak, és egyre összetettebbé válnak, egészen addig, amíg elfelejtjük, hogy az általánosítások, metonímiák, párhuzamok és analógiák mind ezen az eredendő hazugságon, a nem azonos azonossá tételén nyugszanak. Továbbá saját szórakozásunkra és/vagy éppen fejtörésünkre (?) megalkottuk a metaforaalkotás szabályait. „Ebben a fogalmakkal való kockajátékban az »igazság« azt jelenti,

⁸ Friedrich Nietzsche: *A nem-morálisan felfogott igazságról és hazugságról*. *Athenaeum*. 1992 I/3. füzet, 3.

⁹ Uo. 6.

¹⁰ Uo. 8.

hogy mindegyik kockát az előírt módon használjuk.”¹¹ Igazat mondani annyi, mint konvenciók, sémák mentén gondolkodni, hazudni pedig az ezektől való eltérést jelent. A szabályok betartására és betartatására különös erőfeszítéssel ügyelünk, erőfeszítéseink közepette pedig elfelejtjük, hogy nem kőbe vésett objektív igazságokról van szó.

Ezt a fogalmakkal való kockajátékot a tudósok a teológusok oly nagy buzgalommal játsszák, hogy még bele is izzadnak. A tudományok és a vallás fáradozásai azonban nem különbek annál, mintha elrejténék valamit egy bokor mögé, majd később diadalmasan örülnék annak, hogy ugyanott megtaláltuk.¹² Ez alól a filozófia sem kivétel. Nietzsche-nek a filozófiával szembeni ellenérzései abból erednek, hogy itt is ugyanazok az uniformizáló törekvéseket véli felfedezni. Szerinte van abban valami „kurvapecérszerű”,¹³ ahogy kiszolgáltatjuk az egyedit és egyszerit az általánosnak, a sokaságot egységre redukáljuk, a káoszra rendezett struktúrákat erőszakolunk.

Az empirikus világ és a nyelv szavai között legfeljebb esztétikai viszony lehet, ami leleményességet, fantáziát, a szemléletességgel való játékot feltételez. Az efféle „dadogva utánzó fordítás”¹⁴ nem is közelít a referencialitáshoz, mégis, a szemléletes metaforákkal való szabad, kreatív játék többet képes kifejezni, mint a lapos konvenciókba való illeszkedés, a szabályok automatikus átvétele. A kockajáték is izgalmasabb lesz, ha a kockákat nem az előírt módon használjuk, ez az egyetlen módja, hogy valami újat hozzunk létre, hiszen a nyelv egyébként nem alkalmas ismeretbővítésre. „Egy festő, akinek nincs meg a keze, és az előtte lebegő képet énekléssel igyekezne visszaadni, még mindig többet árulna el arról, ilyképp fölcserélve a szférákat, mint amennyit a dolgok lényegéről az empirikus világ elárul.”¹⁵

Ugyanakkor, az éremnek két oldala van: a gondolkodás eleve feltételez valamilyen szisztematikusságot, egy „előrenyúlást az elvileg megismerhető összefüggésrendszerre”, elvonatkoztatást az érzéki tényszerűségtől.¹⁶ A nyelv e trükkje eltávolít ugyan az egyediségtől, de csakis ez teszi lehetővé számunkra, hogy egyáltalán kiléphessünk az itt-és-most valóságából,

11 Uo. 9.

12 Uo. 9.

13 Volker Gerhardt: *Friedrich Nietzsche*. Latin Betűk, Debrecen, 1998, 7.

14 Friedrich Nietzsche: Id. mű, 10.

15 Uo.

16 Uo. 49.

melybe az állatok vannak bezárva. A fogalmi felfogást nem tudjuk kiiktatni, akkor sem, ha az általa létrehozott rendszereket elvetjük.

Az egyetlen birtokolható, de nem már létező, csak megvalósítható, *megélhető* igazság Nietzschénél az individuum igazsága, amely perspektivikus és szubjektív. Az igazság mindig akaratot fejez ki,¹⁷ így valaminek az értelme a beszélő akaratához kötött. A szavaknak is csak annyiban van jelentésük, amennyiben akar valamit az, aki kimondja őket. Egy szó jelentését általában a hallgatóság passzív pozíciójából vizsgáljuk, vagyis az dönti el, hogy jól játszuk-e ezt a bizonyos kockajátékot, hogy a befogadók megértik-e, amit mondani szeretnénk. Ez színtiszta utilitarizmus, a tevékenység lényege helyett az elért hatáson, a hallgató hasznán van a hangsúly. Nietzsche egy aktív filológia mellett teszi le a voksát, ahol a névadás uralkodói joga a beszélőnél van, „az egyetlen szabály pedig: valóságos tevékenységként kezelni a beszédet, a beszélő helyzetéből kiindulva.”¹⁸ Az aktív filológia végletekig vitt nietzschei paradigmája egy privát nyelvet tételezne, melynek természetesen megvannak a maga határai. A beszélő számára is hasznos lehet, ha az általa érvényre jutó akarat célba ér, megértésre talál. A megszólalás mindig is előfeltételezi a másikat, elvégre ez a dolgozat sem maradt pusztán naplóbejegyzés. Aki akar valamit, az nem csak magában beszél. Még Nietzsche is képes szélnek eresztetni a büszkeségét az *Ecce homo* előszavában és könyörögni, hogy ne értsék félre. „Hallgassatok meg! Mert én ez és ez vagyok. Mindenekelőtt ne tévesszettek össze másokkal!”¹⁹

Mit akar (mondani) tehát Nietzsche az *Ecce homoban*? Mindenképp elkerülni, hogy másokkal összetévezzék, épp ezért neki sem szabad másokkal összetévesztenie magát.²⁰ Felmutatni a saját igazságát, leleplezni azt a hazugságot, amit eddig igazságnak hittek. Semmi mást, mint tisztességesnek lenni:²¹ csakis azt a rettenetes igazságot elbeszélni, ami saját, és ezáltal mondani el, hogy az igazság csak ilyen lehet. Nincsenek minták, előre gyártott formák, amelyekkel megspórolhatnánk az önmagunk megismeréséért tett erőfeszítést. Azzá lenni, amik vagyunk egyéni projekt, nem illeszkedik semmilyen rendszerbe. Ez az önmegtartás, az önzés művészete, „a dolgok össze-nem-keveredése, ki-nem-békítése, egy a káosszal ellentétes

17 Gilles Deleuze: Nietzsche és a filozófia. Gond Alapítvány—Holnap Kiadó, Budapest, 1988, 119.

18 Uo. 121.

19 Friedrich Nietzsche: *Ecce homo*. Göncöl, Budapest, 1994, 6.

20 Uo. 24.

21 Uo. 48

sokrétűség létrejötte.”²² Az ember csak úgy lehet azzá, ami, ha elengedi a gondolkodáshoz használt mankókat, és rábízta magát testének nagy értelmére.²³ Az egyetlen igazság tehát, ami felveheti a harcot nyelv hazugságával, a rendszertelen önmagunk felvállalása „szőröstől-bőröstől”.

2. A nyelv genealógiája

2.1. A fölösleg

Rousseau filozófiájának központi célkitűzéseként az eredet keresését nevezhetjük meg. A *Második értekezésében* és a kevésbé ismert *Esszé a nyelvek eredetéről* című szövegében a dolgok gyökeréig akar leásni, gondolatkísérleteiben makacsul kutatja az előbbiben az emberek közti egyenlőség, az utóbbiban a nyelvek eredetét.

A *Második értekezésben* a tökéletesedés képessége az, ami mintegy kilöki a vadembert a természeti állapotból és elindítja a társadalmassulás göröngyös útján. „Ez a képesség, a körülmények közreműködésével, sorjában kifejleszti az összes többi, és mind a fajban, mind az egyedben benne lakozik, az állat viszont már néhány hónap múltán azzá válik, ami egész életében lesz, fajtája pedig ezer év elteltével sem különbözik attól, ami annak az évezrednek az első évében volt.”²⁴ A tökéletesedés képessége az a hajlam, ami az embert önmaga szükségszerű meghaladására, nyelv és kultúra létrehozására készíteti. Egyedül ez különbözteti meg az embert az állattól. „Minden állatnak pontosan annyi képessége van, amennyi a fennmaradásához

22 Uo. 22.

23 Friedrich Nietzsche: *Im-ígyen szóla Zarathustra*. Fapadoskönyv.hu, Budapest, 2010, 16.

24 J. J. Rousseau: *Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól* In: Uő. *Értekezések és filozófiai levelek*. Magyar Helikon, Budapest, 1978. 41. Az idézet így folytatódik: „Miért csak az ember lehet félkegyelmű? Nem úgy áll-e a dolog, hogy ilyenkor visszatér eredeti állapotába, és hogy az öregség vagy valamilyen más baj elveszi tőle mindazt, amit *tökéletesbíthető* volta révén megszerzett magának, s így az állatnál is mélyebbr süllyed, mert az állat semmit nem tesz magáévá, tehát nem is veszíthet el semmit.”

szükséges. *Fölöslege csak az embernek van.*[kiemelés tőlem – E. R.]”²⁵ Paradox módon a természet meghaladásának képessége, a fölösleg szintén a természetből származik.²⁶

Az eredeti állapotban a vadember teljesen egyedül él, társaival csak elvétve és véletlenszerűen találkozik, időérzéke nem terjed túl egy napon, lelkiállapota teljes mértékben ösztöneinek kitett, fájdalmat érez, ha éhes, örül, ha jóllakott.²⁷ Sem állandó lakhely, sem a család intézménye nem létezik számára, ha a nőstények és hímek egymásba botlanak, párosodnak, majd továbbállnak. Így a közlendők tolmácsolásához nincsen különösebb szükség a szóra.²⁸ Ehhez az életmódhoz a vadembernek értelemszerűen nem volt szüksége nyelvre. Azoknak az egyszerű üzeneteknek a közlésére, melyeket a rövid és véletlenszerű találkozások során váltottak egymással, bőven elegendő volt a gesztusnyelv is. Az első, beszédhez hasonló jel, a „természet kiáltása” segélykiáltás, amely ösztönből származik.²⁹ Emez, mivel messzire elhallatszik, míg a gesztust korlátozza a vizuális jelleg, annak meghosszabbításaként, hatókörének kiterjesztéseként fogható fel.

Mind a gesztus, mind a kiáltás természetes, ösztönös cselekvés, mégis meg kell különböztetnünk a hangot a mozgástól, a gesztust a nyelvtől. A hang idővel leválik, elkülönбöződik az ösztönkésztetéstől, így formálódik nyelvvé. A mozgás – amely lehet érintés vagy gesztus, hatásosabb, mint a hang. „Mivel a formák változatosabbak, mint a hangok, ezek jóval kifejezőbbek, és többet mondanak kevesebb idő alatt.³⁰ A hang ezzel szemben éppen a pontos kifejezőkészség hiányából adódóan többletet hordoz, amely felkelti az érdeklődést,³¹ teret enged a képzeletnek. A látható tehát pontosabb, kifejezőbb, ellenben a hang az, ami játékba hozza a képzeletet.

A tökéletesedés dinamikája a képzelet, (és nem az ész) működésében követhető nyomon: „A képzelet fokozza számunkra a lehetőség mértékét, akár jóban, akár rosszban, s ebből

25 J. J. Rousseau: *Emil vagy a nevelésről*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1957, 66.

26 Jacques Derrida: *Grammatológia*, Typotex, Budapest, 2014, 212.

27 J. J. Rousseau: Id. mű 42.

28 Uo. 44.

29 Uo. 45.

30 J. J. Rousseau: *Esszé a nyelvek eredetéről*, Attraktor, Máriabesenyő – Gödöllő, 2007, 5–6.

31 Uo. 7.

következik, hogy gerjeszti és táplálja a vágyakat a kielégülés reményében.”³² A közösségi létünket, melynek egyetlen és kizárólagos közös princípiuma a részvét,³³ a képzelet teszi lehetővé. A részvét természetes, prereflexív³⁴ ösztöne felelős a társadalom létrejöttéért. A részvét az önmagunkból való kilépés és a másik szenvedésével való azonosulás képessége, mely során azonban „nem önmagunkban, hanem a másikban szenvedünk”.³⁵ Attól, hogy azonosulunk vele a képzelet révén, a másik szenvedése még a másike marad.³⁶ A részvét miatt nem áll fenn Rousseau-nál a hobbesi háborús állapot. Ez az ösztön interszubbektivitás elengedhetetlen kelléke, nélküle örökre magányos vademberek maradtunk volna. Részvét és képzelet szorosan összetartozik, az egyik nem működhet a másik nélkül, akiben nem fejlődik ki a részvét, abban a tökéletesedés is megakad egy adott ponton. „Aki semmit sem képzel el, az csak magát érzékeli és magányos marad az emberek között.”³⁷

2.2. Örömforrás

A gesztus a szükségletből, a hang a szenvedélyből származik.³⁸ Nyelvet akkor hozunk létre, amikor a képzelet felébred, mert a vágy túllép a fizikai szükségleteken.³⁹ Ennek fényében nézzük meg közelebbről a nyelv rousseau-i genealógiáját.

Az *Esszé* kilencedik fejezetében Rousseau megkísérli lefesteni azt a pillanatot, amikor a nyelv mintegy szikraként kipattant a vágyból, a másik ember közelsége által felkeltett ösztönös kíváncsiságból, örömteli érdeklődésből. „A fiatal lányok vizet kerestek a háztartáshoz, az ifjuemberek pedig nyájaikat itatták. Itt valami kellemesebb dolog tárult a szemük elé, mint amihez gyerekkoruk óta szokva lehettek. A szív megindult az új dolgok láttán, egy ismeretlen vonzerő változtatta szelídebbé: örömmel töltötte el, hogy nincs egyedül [...] az ifjak lassacskán

32 J. J. Rousseau: *Emil vagy a nevelésről*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1957, 65.

33 Marsó Paula: *Forrásvidék*. Kellék, 49. szám, 2013, 26.

34 Jacques Derrida: *Grammatológia*, Typotex, Budapest, 2014, 208.

35 J. J. Rousseau: *Esszé a nyelvek eredetéről*, Attraktor, Máriabesenyő – Gödöllő, 2007, 27.

36 Jacques Derrida: *Grammatológia*, Typotex, Budapest, 2014, 216.

37 J. J. Rousseau: *Esszé a nyelvek eredetéről*, Attraktor, Máriabesenyő – Gödöllő, 2007, 28.

38 Uo. 10.

39 Jacques Derrida: *Grammatológia*, Typotex, Budapest, 2014, 249.

megszokták egymást, arra törekedve, hogy megértessék magukat, megtanulták kifejezni magukat. Itt zajlottak az első ünnepek: ugrándoztak örömben, de szerény gesztusaik már nem voltak elegendők, szenvedélyes hangok kísérték mozdulataikat, az öröm és a vágy összekeveredett, együtt hallatták hangjukat: ez volt a népek igazi bölcsője, és a szerelem lángjai a kutak tiszta kristályaiból fakadtak. [...] Az egyik elkezdte ásni a kutat, a másik befejezte, pedig gyakran nem is voltak megegyezve, sőt, néha nem is látták egymást.”⁴⁰ Maradhattunk volna vademberek, magányos állatok, de ahhoz túlságosan megörültünk egymásnak. A nyelv az interszubsztivitás szerelemgyereke, a másik iránti kíváncsiságból és vágyból születik.

Az a nyelv, ami a szív megindultságából árad ki, semmiképp sem lehet racionális. Ami szenvedélyből születik, az semmiképp sem lehet kimért és pontos. A szavak Rousseau-nál is eredetileg metaforák, inkább érzelmeket, hangulatokat, alaphangoltságot közvetítenek mint információt hordoznak. „Az első emberek nyelvét úgy szokták beállítani, mintha a geometerek nyelve lett volna, pedig azt látjuk, hogy ez a nyelv a költők nyelve volt.”⁴¹ A forrás jelene a rousseau-i emotív nyelv genealógiája⁴², elénk tárja az okot, amiért a nyelv szükségessé vált: a szenvedély. Egy másik példa segítségével pedig azt követhetjük nyomon, hogyan alkotják meg az érzelmek, hangulatok a képzelet segítségével a nyelv metaforáit. Amikor a vadember egy másikkal találkozott, az ijedség következtében azt magánál nagyobbak vélte látni, ezért óriásnak nevezte el. Csak később, amikor közelebről is megismerhette, látta, hogy ugyanolyan ember, mint ő, és korrigálta az elnevezést.⁴³ A nyelv referencialitása idővel fejlődik ki, a szavak idővel tökéletesednek, a konvenció csak idővel szilárdul meg.

A szavak kudarca az egyediséggel szemben Rousseau-nál is megjelenik a *Második értekezés*ben. „Próbáljuk csak meg magunk elé rajzolni egy általában vett fának a képét, soha nem jutunk a végére; szándékunk ellenére kicsinynek vagy nagynak, ritkás vagy sűrű lombzatúnak, világos vagy sötét színűnek látjuk, s ha rajtunk múlnék, hogy csak azt lássuk benne, ami minden fában megvan, ez a kép nem hasonlítana egy fához.”⁴⁴ A nyelv teremti meg a dolgokról való általános ideáinkat, ezek pusztán értelmi képződmények, melyek lehetővé teszik,

40 J. J. Rousseau: *Esszé a nyelvek eredetéről*, Attraktor, Máriabesenyő – Gödöllő, 2007,36.

41 Uo. 10.

42 Marsó Paula: *Forrásvidék*. Kellék, 49. szám, 2013, 21.

43 Uo. 12.

44 Rousseau J. J: *Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól* In: Uő. *Értekezések és filozófiai levelek*. Magyar Helikon, Budapest, 1978, 46.

hogy rendszerezetten gondolkodhassunk a dolgokról, elvonatkoztathassunk, továbbgondolhassunk. Az első nyelv még tekintettel volt a partikularitásra, csak tulajdonnevei voltak, minden dolognak külön neve volt, a nemekbe és fajokba való besorolás, mely kifejlesztette a gondolkodást, csak idővel jelent meg. A nyelv Rousseau által adott leírásából egyértelműen kiolvasható, hogy a beszéd sosem választható le a beszélőről. A vadember félelmében magához képest nevezte óriásnak a másikat. Az érzelmekkel, pillanatnyi benyomásokkal, hangulatokkal átítatott privát nyelv szavai idővel ridegebbé, „északibbá”⁴⁵ válnak és egyezményes nyelvi jelekké artikulálódnak.

Amikor a nyelv már kifejlődött, akkor jön létre a konvención alapuló írás. Az írás, bár képi jellegű, nem vezet vissza a gesztus világos, átlátható jellegéhez, az írásban nem lefestjük a beszédet, hanem elemezzük. Az írás tehát a beszéd továbbgondolása, értelmezése. Szemben a beszéd művészetével, az írás mesterség.⁴⁶ Többletet, interpretációs *fölösleget* hordoz az beszéddel szemben, ami szintén többletet hordoz a gesztushoz képest.

Honnan ez az egyre csak gyarapodó többlet? A nyelv Rousseau által felvázolt történetében észlelhetünk egy erőteljesen távolodó mozgást. Távolodnánk a természettől? Igen és nem. Távolodunk? Igen. A természettől? Ez a kérdés bonyolultabb. A „vissza a természetbe” jelszót legtöbbször szó szerint értjük, elintézve a kérdést annyival, hogy Rousseau a vademberi létállapotot preferálta a társadalommal szemben, és az abba való visszatérést hirdette. Értelmetlen volna azonban a természetbe való visszatérést kívánni, hiszen eleve nem a természetből indultunk ki. Viszont valóban távolodunk a természettől, ezért vágyakozunk vissza.

Az ember eredendően a természettől való elkülönözésben van,⁴⁷ hiszen a tökéletesedés már mindig kilöki a természetből. Az eltávolodást csökkentjük *pótlékokkal*, de nem szüntethetjük meg. Nem tudunk visszajutni a természethez. A szuplementaritás, ami a természetben-való-lét egyik létmódja, teszi lehetővé azt, ami az ember sajátja: a szenvedélyt, a képzeletet, a beszédet, a társadalmat.⁴⁸ A természet pótléka a képzelet, vagyis a tökéletesedés, amely még távolabb taszít a saját eredetüktől. A gesztus reprezentáció, a jelenlét hiányát igyekszik pótolni. A kedvese után vágyakozó szerelmes volt az első, aki képet festett, hogy az

45 J. J. Rousseau: *Esszé a nyelvek eredetéről*, Attraktor, Máriabesenyő – Gödöllő, 2007, 38–39.

46 Uo. 17.

47 Jacques Derrida: *Grammatológia*, Typotex, Budapest, 2014, 212.

48 Uo. 278–79.

betöltse a jelentlét hiánya által keletkezett űrt. „Mennyi mindent mondott szeretőjének, aki oly nagy kedvvel rajzolta meg kedvese árnyékát! *Milyen hangokat használt volna, hogy visszaadja az ecset mozgását?*”⁴⁹ A gesztus eredetibb, közelebb pótléka a jelenlétnek, mint a nyelv.

Ahogy a hang (beszéd) eltávolodik a mozgástól (gesztustól), úgy távolodik el az írás a beszédétől. Írni annyi, mint eggyel távolabb kerülni az eredettől, amihez sosem voltunk elég közel. A nyelv a saját hanyatlásának folyamatában születik meg. A nyelv története az eredendő pótlék története.⁵⁰ A nyelv kialakulása nem egyszerűen átbillenti az embert eredeti állapotából a társadalmi létbe. A forrásnál játszódó jelenet az „örök tavasz” örömteli állapotát írja le, mely átmenet a társadalmi és a vademberi állapot között. A vadember legfeljebb megijedne társától, semmiképp sem lenne rá kíváncsi vagy örülne neki. A forrás vidékén az ember már nem vadember, de még nem civilizált, társadalomban élő ember.

3. Az eredet megírása: hogyan lesz az ember azzá, ami

Látszólag a nyelvről szóló történet két szálon fut: a nyelvvel szembeni radikális szkepticizmus, amely felszámolja a megismerés lehetőségét, a másik oldalon a nyelv genealógiája mint az eredettől való távolodás nyomon követése. Azonban ha részleteiben vizsgáljuk Rousseau és Nietzsche nyelvfelfogását, számos közös elemet fedezhetünk fel: a nyelv metaforikus jellege és emotív funkciója a referencialitással szemben, a szubjektivitás felértékelése és a közösségi normák elutasítása, az autenticitás szükségessége, test és lélek dualitásának felszámolása, az érzéki benyomások, érzelmek és hangulatok jelentősége a megismerésben, az önismeret és önmegalkotás mint filozófiai probléma.

Mindkét gondolkodó gyanakvással közelít a fogalmi megértéshez, csaláson kapja azt rajta, tetten éri a metaforaképződés mozzanatában. „A nyelvben az ember egy saját világot állított a másik mellé, azaz megteremtett magának egy olyan szilárdnak vélt támpontot, amelyről elrugaszkodva az eredeti világ gyökerestől fölforgatható és leigázható. Az ember hosszú ideig *aeternae veritates*-nek hitte a dolgok fogalmait és neveit, kisajátítva magának a büszkeséget,

49 J. J. Rousseau: *Esszé a nyelvek eredetéről*, Attraktor, Máriabesenyő – Gödöllő, 2007, 6.

50 Uo. 278–79.

hogy ekképp az állat fölé emelkedett; komolyan gondolta, hogy a nyelvben a világ megismerését birtokolja. A nyelvalkotó nem hitte szerényen, hogy csupán csak megnevezést ad a dolgoknak, inkább úgy képzelte, hogy szavakkal fejezi ki a dolgok legfőbb ismeretét; a nyelv valóban az első lépcső a tudomány megalkotására törekvés útján. A megtalált igazság hite itt is a leghatalmasabb erőforrásokból táplálkozik.”⁵¹ Nietzsche radikálisan hangsúlyozza a nyelv pusztán figuratív jellegét, és hevesebben kritizálja az egész kultúrát és tudományt, amiért ezt figyelmen kívül hagyja, és így egész tevékenysége önámítás lesz. Rousseau, bár nem számolta föl teljesen a metafora és a megnevezés ellentétét, az *Esszében* és a *Második értekezésben* szakít a reprezentáció mimetikus elméletével,⁵² azáltal, hogy rámutat a szavak metaforikus funkciójára, és az egyediség elhallgatására.

A beszéd sosem lehet teljesen tiszta és világos, már csak azért sem, mert nem a ráció uralja. Mindig egész testtel gondolkozunk, amely ki van téve a fiziológiai és érzelmi folyamatoknak, pillanatnyi érzéki benyomások egyvelegének. A gondolkodás – ami ne felejtsük el, mindig szubjektív – nem korlátozható az öntudatra, magában foglalja a test nagy értelmét, mely „nem mondja: »én«, de cselekszik mint »én«”.⁵³ A tudat szava halkabb a nagy értelemnél, bármennyire is szeretnénk önmagunk urai lenni, nem vagyunk azok. A *Vallomásokban* Rousseau hasonló felismeréshez jut, többször is arról számol be, hogy az ösztönös érzelmi reakciókhoz képest öntudata mindig késésben van. „Éreztem, mielőtt gondolkodtam volna”, „Semmit sem értettem, mindent éreztem.”⁵⁴ Gondolkodásunkra számtalan különböző tényező hat, testünk által pszichénk egésze is ki van téve a külső hatásoknak. „Éghajlat, évszakok, hangok, színek, sötétség és világosság, elemek, táplálék, zaj és csend, mozgás és nyugalom, mindez hat gépezetünkre és ennél fogva lelkünkre is.”⁵⁵ A körülmények, hangulatok és a test változékonyságában feltárul előttünk énkünk rögzíthetlensége. A *Vallomások* kéziratának elején szerepel egy Persius III. szatírájából idézett feljegyzés: *intus et in cute*, ami szó szerint annyit

51 Friedrich Nietzsche: *Emberi, túlságosan is emberi*. Szukits, Szeged, 2001, 13.

52 Marsó Paula: Bátorságlecké. *Többlét*. 2012, X .12. 22.

53 Friedrich Nietzsche: *Im-ígyen szóla Zarathustra*. Fapadoskönyv.hu, Budapest, 2010. 16.

54 J. J. Rousseau: *Vallomások*. Magyar Helikon, Budapest, 1962, 14.

55 Uo. 400.

tesz, belülről és a bőrödben.⁵⁶ Úgy gondolom, ez kitűnően összefoglalja azt, amit mind Rousseau, mind Nietzsche test és elme összetartozásáról hangsúlyoz.

Ha a nyelv nem racionális, a tudaton kívül kitett a testi észleleteinek, ezáltal külső hatásoknak, pillanatnyi benyomásoknak, érzelmeknek, akkor semmiképp sem lehet a tudósoké, sokkal inkább a költők nyelve lesz.⁵⁷ Mind Rousseau, mind pedig Nietzsche elsődlegesnek tartja a nyelv esztétikai funkcióját a referencialitással szemben. A szavak először képekhez hasonlatosak, metaforák, amelyek azáltal, hogy kapcsolatban maradnak az individuum észlelésével, játékba hozzák a fantáziát, így képesek megragadni valamelyest a dolgok egyediségét. Az efféle művészi kifejezés nélkülözi a pontosságot, ugyanakkor tartalmazza a szubjektív észlelés, az individuum számára való megjelenés lenyomatát. Emlékezzünk az vademberre, aki félelmében nevezte társát óriásnak, majd csak később, a félelem elmúltával pontosított az elnevezésen.

Mivel énünk bonyolultabb élővilág, mint azt hinnénk, világos, hogy a közösségi normák alkalmatlanok az autentikusság gyakorlására. A kultúrában egyformaság uralkodik, „mintha minden lelket ugyanabba az öntőmintába vetettek volna”.⁵⁸ *Első értekezésében* Rousseau a kultúra hazug, képmutató voltára mutat rá. Amíg különös gondot fordítunk a jómodor, a felszínes társalgás és a kifinomult ízlés szabályainak kimunkálására, addig megfeledekezünk az erényről, a valódi nemes cselekedeteket színjátékra cseréltük.⁵⁹ Rousseau morális értelemben vett hazugságon éri a kultúrát: a felszínes jómodor, tudálékosság és alakoskodás lép, a forrásnál megélt őszinte öröm és kíváncsiság helyébe, a természetes erény szava elhalkul. A természet a canzonetta hangján szólal meg, ami „a túlságosan sok intellektuális kóddal és imitációval jellemezhető madrigállal szemben egyszerűbb, harmonikus melódia.”⁶⁰

A nietzschei kultúrkritika megint csak radikálisabb, elvet minden közösségi normát, nem morális okokból, hanem hogy véget vessen a túlságosan is emberi erkölcs uralmának és minden érték átértékelését hirdesse. Az egyének lázadnia kell a minták ellen, melyekbe a társadalom

56 Uo. 11.

57 J. J. Rousseau: *Esszé a nyelvek eredetéről*, Attraktor, Máriabesenyő – Gödöllő, 2007, 36.

58 J. J. Rousseau: Javított-e az erkölcsökön a tudományok és a művészetek újraéledése? In: Uő. *Értekezések és filozófiai levelek*. Magyar Helikon, Budapest, 1978. 6.

59 J. J. Rousseau: Javított-e az erkölcsökön a tudományok és a művészetek újraéledése? In: Uő. *Értekezések és filozófiai levelek*. Magyar Helikon, Budapest, 1978. 6.

60 Marsó Paula: Jean-Jacques Rousseau és az írás problémája. Marsó Paula, 2013, 15.

megpróbálja belekényszeríteni. Nietzsche rávilágít, hogy az objektivitás csak illúzió, nem vagyunk képesek túljutni a saját nézőpontunkon. A rendszerhez való ragaszkodás a becületesség hiányára utal.⁶¹ A konvencióknak nem lenne szabad az egyén szétforgácsolásához vezetniük, a bennünk élő, eleven életet kell hagyni érvényre jutni, hogy az értékelhessen velünk.

Nietzsche, akárcsak Rousseau korának betegségeit igyekszik diagnosztizálni, a közösségi normákkal szembeni ellenérzéseik pedig abból erednek, hogy azok gátat szabnak a hiteles, önmagunkhoz közeli életmódnak. Az ember könnyen belefedkezhet a színlelésbe, a merev maszkok, ha egyszer magunkra öltöttük őket, nehezen kerülnek le. Éppen ezért, vigyáznunk kell, nehogy faragott kép zúzzon minket össze.⁶² A kultúrában a személyesség leértékelődik, mintha a sémákba való beilleszkedés többet tudna nyújtani az önmagunk fele fordulásnál. „Inkább erőszakkal elfordítottuk figyelmünket személyes vonásainktól, és áldozatul felajánlottuk az államnak, a tudománynak, meg minden rászorulóknak, mintha a személyesség valami rossz dolog volna, amit fel kell áldoznunk.”⁶³ Mind Rousseau, mind Nietzsche morális reformot hirdet, koruk betegségeinek orvoslására, melynek központi követelése, hogy az ember ne idegenedjen el önmagától. Ha mindenáron megismerésre törekszünk, be kell érünk önmagunkkal. Azon az úton, amire az ismeretszerzés céljából lépünk rá, csakis önmagunk fele lehet és érdemes haladni.

A Nietzsche és Rousseau által bejárt út azonban eltérő, sőt ellentétes irányú. Rousseaunál az önmegismerés útja *visszafelé* visz az eredethez. Az önmagunkról festett kép annál hitelesebb, minél inkább hasonlatos az eredetijéhez,⁶⁴ amitől a szubjektum eredendő elkülönböződésben van. A cél tehát – akár ténylegesen elérhető, akár csak törekedni lehet rá – az eredethez való *visszajutás*. Ezzel szemben Nietzschénél a múltra irányuló akarás életellenes, önmagunk és mások büntetése volna.⁶⁵ Nietzschénél az önalkotás lényege a lét afirmációja, amiben az individuum állandóan újraalkotja önmagát.⁶⁶ A nietzschei paradigmában a valami elveszett utáni vágyakozás, és annak restaurálására tett kísérlet tett a nihilizmusra jellemző, ehelyett a változás és a pillanat igenlése, az *előre* törő akarat az egyedüli alternatíva.

61 Friedrich Nietzsche: *Bálványok alkonya*. Helikon, Budapest, 2015, 11.

62 Friedrich Nietzsche: Id. mű. 40.

63 Nietzsche Friedrich: *Emberi-túlságosan is emberi*. Szukits, Szeged, 2001, 34-35.

64 J. J. Rousseau: Portrém. *Jelenkor* 2009, 52. évfolyam, 3. szám, 326.

65 Keith Ansell-Pearson: Id. mű, 3.

66 Uo. 196.

„És most elmondom magamnak az életemet.”⁶⁷ Az *Ecce homo* és a *Vallomások* is olyan önéletrajzi mű, melyben a szerző önmaga írásban való rekonstruálására tesz kísérletet. Az írásban az életet kell megírni, pontosabban az életnek kell megírnia magát, mű és élet egybefonódik, az egyik nem választható le a másikról. Az eredet keresésének eredménye azonban soha nem lehet faragott kép, amelyet kiállítunk és nap mint nap csodálunk. Kíméletlenül őszintének kell lennünk önmagunkkal. Az önéletírás célja, hogy teljesen kendőzetlenül szóljunk gondolatainkról, érzelmi folyamatairól, nélkülözve minden előzetes elképzelést stílusról, mintáról, mondanivalóról és értelmezésről, maximálisan teret engedve a pillanatnyi benyomásoknak. „Igaz leszek, fenntartás nélkül beszélem el a jót, a rosszat, mindent.” „Rousseau úgy gondolta, akkor mond el a legtöbbet az emberről”, ha minden szemérmét levetve „vállalja exhibicionizmusát: elmondja önmagát embertársainak.”⁶⁸ Az írásban belső folyamataink szabad játéka, a gondolatok, képzelet, érzelmi benyomások és testi impulzusok egyvelege jön a felszínre. „Öntudatlanul jut szóhoz testünk követelése, kívánságunk lényege, önmagunk számára is hozzáférhetetlen benső időnk.”⁶⁹ Írás közben át kell engedni magunkat ezeknek, hagynunk kell, hogy az élet értékeljen velünk, rá kell bízunk magunkat a nagy értelemre. A jelentéktelennek tűnő apró dolgok többet elárulhatnak rólunk, mint egy megfontolt, kiformált vallomás, mert ezekben tetten érhetünk valamit, ami az eredethez nyúl vissza. Rousseau, miután leírja, hogy elköltötte a pénzét, felteszi magának a kérdést, hogy miért kellett ezt egyáltalán leírni, mit árul el ez róla, majd önigazolásképp megjegyzi: „Írás közben egyáltalán nem az egészre gondolok, hanem arra, hogy elmondjam, amit tudok: így épül föl az egész, és így lesz az egész hasonlatos az eredetijéhez.”⁷⁰ Az írás által lefestett kép mozgókép, mely mindig nyitott, egy apró változás az élet egy területén újraírhatja az egészet. A portrénk megalkotása nem arcot adás, hanem az arc játékának rögzíthetetlen minősége.⁷¹

(Önmagunkról) írni csakis úgy érdemes, ha nem lebeg előttünk előzetes célként egy kialakítani kívánt kép, amihez aztán igazítjuk a mondandónkat, hozzáadunk és lefaragunk dolgokat. Nincs öntőminta, az írás nyitottsága szembehelyezkedik az igazságot birtokló logosz

67 Friedrich Nietzsche: *Ecce homo*. Göncöl, Budapest, 1994, 9.

68 Marsó Paula: Bátorságglecke. *Többllet*. 2012, X. 7

69 Uo.

70 J. J. Rousseau: Portrém. *Jelenkor* 2009, 52. évfolyam, 3. szám, 326.

71 Marsó Paula: Bátorságglecke. *Többllet*. 2012, X, 10.

örökérvényűségével.⁷² Az önéletírás célja önmagunk képének megfestése az őszinte beszéd révén. Akár azt is mondhatnánk, hogy az efféle írás a gesztushoz nyúl vissza, a betűk itt az ecset mozgását utánozzák. Az efféle próbálkozás valódi bátorságlecke, hiszen mindig érhet meglepetés, a kockázat sosem kiiktatható, mindenekelőtt be kell ismernünk, hogy nem ismerjük magunkat.

„A titokzatosság mindig nyugtalanít, mert túlságosan ellentétes meggondolatlanul nyílt természetemmel. Azt hiszem, nemigen ijednék meg a legrémítőbb szörnyeteg láttán sem, de félnék, ha éjszaka fehér leples alakot pillantanék meg.”⁷³ Jöjjön, aminek jönnie kell, csak ne hallgassunk el semmit, mert nincs félelmetesebb a tabuknál. Ahol valamiről nem lehet beszélni, ott valami végzetes alakoskodás mehet végbe. Felvállalni önmagunkat mindig előbbre való a rejtegetésnél, az elhallgatásnál, a titkoknál. Rousseau számára a transzparencia és a nyíltság mindennél fontosabb, akárcsak Nietzschénél a hazugságok leleplezése és a tisztességesség.

Mindkét írás mintegy útmutatóul szolgál az életműhöz, a két gondolkodó mégis kétféle formát választ önmaga megírására. Nietzsche *Ecce homo*-ja és Rousseau *Vallomásai* jelentős stílusbeli és formai eltéréseket mutat. Az előbbi egy metaszintet képvisel, az írás megírása, hiszen Nietzsche saját műveiről, megírásuk indítékairól, folyamatáról, befolyásoló tényezőiről vall. Az *Ecce homo*-nak szervezett struktúrája és konkrét tárgya van: Nietzsche művei és zsenialitása. Rousseaunál ezzel szemben az önéletírás intranszitiv⁷⁴ folyamat. Szerinte a boldogsághoz és az erényhez úgy juthatunk közelebb, ha magunkba tekintve a természet hangjára akarunk felfigyelni. A *Vallomások* kötetlen, szabad stílusa erről a nyughatatlan eredetkeresésről ad hírt.

4. Önmagunk megismerése mint hideg és szomorú álmodozás

72 Uo. 16.

73 J. J. Rousseau: *Vallomások*, Magyar Helikon, Budapest, 1962, 552.

74 Marsó Paula: Bátorságlecke. *Többlet*. 2012, X, 12.

Önmagunk megírásának szándéka mögött az „önmagát makacsul »egynek« képzelő szubjektum áll”, aki ezt az egységet a nyelv közegében kívánja rekonstruálni.⁷⁵ Ám ahogyan a fogalmak sem képesek a dologban rejlő egyediséget megragadni, úgy önmagunk kimondása sem lehetséges totális értelemben. A módszeres önvizsgálat idővel rendszerint szembesít azzal, hogy önmagunk megismerése hideg és szomorú álmodozás csupán⁷⁶. Ha ez a felismerés mégis elmaradna, törekvésünk lehetetlensége előbb-utóbb szimptomatikusan megmutatkozik. Az egység és harmóniateremtés olyan törekvés, amelyet szükségszerűen elvét, akinek van bátorsága erre vállalkozni. Nietzsche tisztességesség és kitarulkozás iránti vágya vajon miért torkollik a mértéktelenségbe és önbecsapásba?⁷⁷ Az őszinteség retorikája Rousseunál is túlsordul: a *Vallomások* előszava így kezdődik: „ez az egyetlen híven a természet után és teljes igazságában megfestett emberi arckép, párja nincs, és bizonytalannal nem is lesz soha.”⁷⁸ Az efféle túlzások oka, hogy a lehetetlent akarják, amibe szükségszerűen belebuknak. Az önámítás ennek a bátor próbálkozásnak szükségszerű hozadéka. Nincs az a nyelv, az a stílus és az a műfaj, amiben önmagunk megírása kivitelezhető lenne. „Ahhoz, hogy elmondjam, amit szeretnék, éppolyan új nyelvet kellene kidolgoznom, mint amilyen újszerű az, amire vállalkozom. Milyen stílusban kellene írnom ahhoz, hogy eloszlassam a bennem dülő érzések sokféle, ellentmondásos, olykor hitvány, máskor fenséges zürzavarát?”⁷⁹ A megfelelő eszközök és képesség hiányában minden erőnk megfeszítésének dacára, mondanivalónk előbb-utóbb kérlelhetetlenül félrecsúszik. „Ha mindenáron beszélnem kell, csalhatatlanul valami ostobaságot mondok.”⁸⁰ Lehetetlen rendet tenni a pszichénkben, ebből adódik az önismeret határhelyzeteinek tragikomikuma.

Az önmegismerés próbatételében az ember saját kijelentésének szimbolikus alanya próbál lenni, melynek következtében folyamatosan elszakad önmagától.⁸¹ Ahelyett hogy közelednénk, egyre távolodunk saját eredetünktől. Nem érhetjük el önmagunk kimerevített képét, mert amilyen lendülettel keresgéljük, olyan lendülettel fog távolodni. Ilyen kegyetlen tréfát csakis a képzeletünk űzhet velünk. A képzelet – amely a valós világgal ellentétben

75 Uo. 11.

76 Marsó Paula: Bátorságlecke. *Többlét*. 2012, X. 14. *apud* Jean-Jacques Rousseau: *Jegyzetek a sétálókönyvhöz*. Marsó Paula fordítása. Magyar Lettre Internationale, 2011. ősz, 82. 74.

77 Volker Gerhardt: *Friedrich Nietzsche*. Latin Betűk, Debrecen, 1998, 20.

78 J. J. Rousseau: *Vallomások*. Magyar Helikon, Budapest, 1962, 1.

79 Rousseau, J. J.: Előszó a Vallomásokhoz (1764 körül). *Többlét*. 2012. X. 30.

80 J. J. Rousseau: *Vallomások*. Magyar Helikon, Budapest, 1962, 119.

határtalan – a természettől való elszakadás óta a képességeink és a képzelt vágyaink közti eltérésből termeli ki a *fölösleget*. Az írás projektje önmagunk eredetéhez való eljutással, a kimerevített kép birtokbavételével kecsegtet, ám egy ilyen kép pusztán imagináció. „A tárgy, amelyről már-már azt hittük, kezünkben van, gyorsabban illan el, semhogy kergetni tudnánk. Amikor már azt hisszük, hogy elértük, alakot vált, s a távolból mutogatja magát.”⁸²

A sziszüphoszi kínlódás enyhítésére Rousseau a természethez való közelmáradságot ajánlja mint megoldást. „Minél közelebb marad az ember a természetes állapotához, annál kisebb az eltérés képességei és vágyai között”, tehát annál kevésbé boldogtalan.⁸³ (Figyelem, nem boldogabb, csak kevésbé boldogtalan!) Sajnos azonban a dolog nem ilyen egyszerű, ugyanis ahogy a saját eredetünk keresésében megfigyelhetjük a távolodó mozgást, úgy a természetközelség vágya is szükségszerűen eltávolít valamelyest a természettől. Az eredet keresését a tökéletesedés és a képzelet motiválja, mely hajlamunk, ahogy azt már említettem, paradox módon a természettől származik. A tökéletesedés mozgatja a szálakat a háttérben, a forrásnál is ez keltette fel az emberek egymás iránti kíváncsiságát. Ez a szuplementaritás játéka, a beszéd veszedelmes pótlék, az írás még inkább. A pótlék – amely állandóan a saját eredetünkhöz való eljutás útjában áll – mozgatja az eredet keresését. Egyszerre emberi mivoltunk esélye és perverziója.⁸⁴

A szuplementaritás mint a természetben-való-lét egy létmódja teszi az embert azzá, ami emberré. A tiszta jelenlét, az önmagához való közelség utáni vágy és annak lehetetlensége jelöli ki emberi mivoltunk határait. „Az ember csak annyiban *nevezhető* embernek, amennyiben a szuplementáris játékból kizárja másikját, megvonva a köztük levő határokat: a természet tisztaságát, az animalitást, az ősiséget, a gyermekkort, az örületet, az istenit. Ezeknek a határoknak a megközelítése halálos veszedelemként rémisztő, másrészt pedig kívánatos, mint

81 Marsó Paula: *Jean-Jacques Rousseau és az írás problémája*. Marsó Paula, 2013.152. Vö. Paul De Man: *Allegories of Reading: Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke and Proust*. Yale University Press, New Haven and London 1979. II. rész, 8. fejezet. Rousseau *Narccissus* című komédiájában a főhős saját portréjába szeret bele. Rousseaunál a hiúság, az (amour propre), az önmagunk és a másik, az alany és tárgy közti felcserélhetőség szabad játékából jön létre, ami nem egyenlő az önszeretettel (amour de soi).

82 J. J. Rousseau: *Emil vagy a nevelésről*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1957, 65.

83 Uo.

84 Jacques Derrida: *Grammatológia*, Typotex, Budapest, 2014, 169, 280.

egy elkülönöződés nélküli élet utáni vágy.”⁸⁵ A pótlék elválaszthatatlan tehát emberi valónktól, azért vagyunk emberek, mert nem tudjuk (elmondani) kik vagyunk.

5. A „mindenható fricska”

A tökéletesedés nem hagy nyugodni minket, fáradhatatlanul rákérdezőnk a világban betöltött helyünkre, amely mögött valamilyen megbúvó szándékot feltételezünk. Senki nem bólint rá nyugodt lelkiismerettel, hogy valóban a természet elfuserált teremtményei⁸⁶, vagyunk és ennyi az egész. Nem tudjuk nem feltenni a kérdést, hogy mi juttatott minket ebbe a szerencsétlen, eredeti egységtől folyamatosan elkülönöződő állapotba. Az ember, különösen a filozófus, konokul okokat, eredetet keres.

A nyughatatlan kutakodás alá a veridikus világba vetett hit⁸⁷ adja a lovat. Minden kijelentésünket megelőlegezi az az axiómaként elfogadott feltételezés, hogy a világnak van értelme és rendje. De miért akarunk igazságot? Mi akarja bennünk az igazságot, és mért nem akarunk inkább igazságtalanságot, bizonytalanságot vagy akár tudatlanságot?⁸⁸

Önmagunk egysége nem létezik. Ez az a felimerés, ami hideg és szomorú. Igazság, egység, önzonosság helyett az van, amit senki nem akar: tudatlanság, bizonytalanság, irracionális. Nem a megfelelő eszköz (nyelv, stílus, forma) hiányában nem tudjuk megírni önmagunkat, hanem mert ezt egyszerűen nem lehet véghezvinni. „Maga a cél elvétett, de nem a megfelelő eszközök hiányában, hanem természete miatt, amiatt, ami ő mint cél.”⁸⁹ Nem az a probléma, hogy nem érjük el, hanem mint elért cél elvétett, mert teljességgel lehetetlen.

Még egy félreértést szükséges itt tisztáznunk. A nietzschei paradigmában ha igazságot akarunk, azt mindenképp annak a nevében akarjuk, ami nem a világ. Azért akarunk inkább igazságot, és nem igazságtalanságot, tudatlanságot vagy bizonytalanságot, hogy lehessen felelősségre vonni, igazságtalanságokat kiosztani, tagadni az ártatlanságot, vádolni és elítélni az

85 Uo. 280.

86 Friedrich Nietzsche: *Im-ígyen szóla Zarathustra*. Fapadoskönyv.hu, Budapest, 2010, 148.

87 Gilles Deleuze: *Nietzsche és a filozófia*. Gond Alapítvány—Holnap Kiadó, Budapest, 1988, 151–152.

88 Friedrich Nietzsche: *Túl jön és rosszon*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2000, 9.

89 Gilles Deleuze: Id. mű. 125.

életet.⁹⁰ Említettem már, hogy nem a természetből indultunk, és nem is oda jutunk vissza. A szuplementaritás, a természetből való kitzasztottságunk, a társadalom létesülésének, a kultúra létrejöttének és minden egyéb „cifra nyomorúságnak” az oka mögött sem feltételezhetünk semmilyen szükségzerúséget, megnyugvást nyújtó magyarázatot. „Aki azt akarta, hogy az ember társas lény legyen, megérintette ujjával a föld tengelyét és a világegyetem felé hajította azt. Látom, amint ez a *könnyed ujjmozdulat* megváltoztatja a föld felszínét és eldönti az emberi nem hivatását.⁹¹” A tökéletesedést egy mindenható fricska indítja el. A tettes valószínűleg egy játékos isten, aki lehetséges, hogy nem is tudta, hogy mit tesz kockára, míg végül megtörtént, aminek soha nem kellett volna megtörténnie. Ez a világ játéka, ami ésszel felfoghatatlan. „A szuplementaritás megszületését előmozdító megrázkódtatás nem közelíthető meg a racionális szükségzerúség sémái felől.”⁹² Ennek nem így *kellett* történnie, ez így *esett*. Valakinek vagy valaminek megszaladt az ujjja, ennyi az egész. Ott, ahol az égi törvényt keresnénk, égi véletlenül találjuk szembe magunkat. Az igazsággal járó felelősségre vonás kényszere így felszámolódik a véletlen ege alatt. A játékos isten – akár élő, akár halott azóta – ártatlan, nem terheli felelősség. Nincs akire haragudni, nincs akinek a nevében akarni az igazságot.

6. A séta igenlése

Mit tehetünk hát, ha már bekövetkezett, aminek sosem lett volna szabad megtörténnie? Világos, hogy a pótlékok láncolatának nem lehet elébe menni. Hiába vágyakozunk a forrásnál tapasztalt örök tavasz után, a fricska következménye visszafordíthatatlan. Mi mást tehetnénk, mint hogy feláldozzuk magunkat, tönkre megyünk egy nagy és nemes dologért⁹³, és beleássuk magunkat a veszedelmes pótlékokba? Beszélünk, írunk, megkíséreljük elmondani, megírni önmagunkat, megkockáztatva, hogy mérhetetlenül ostobaságot mondunk majd, vagy hogy őszinteségi rohamunkban a becsületesség akarása önámításba csap át.

90 Gilles Deleuze: Id. mű, uo.

91 J. J. Rousseau: *Esszé a nyelvek eredetéről*, Attraktor, Máriabesenyő – Gödöllő, 2007, 32.

92 Jacques Derrida: *Grammatológia*, Typotex, Budapest, 2014, 169, 295–296.

93 N. A történelem hasznáról és káráról 86-87

Muszáj élnünk a pótlékkal, melyben a forrás emlékét őrizzük. Az örök tavasz állapotában lehetséges volt, hogy az egyik ember elkezdte ásni a kutat és a másik befejezte, és ehhez nem volt szükség különösebb egyezsége.⁹⁴ Abban a *pillanatban*, amikor a gesztusok szavakká artikulálódnak, minden olyan átlátható, mint a forrás kristálytisza vize. Ám az örök tavasz csak egy pillanat, teljességgel megragadhatatlan, amint kifejtette hatását, elillan. Mi pedig maradunk a vággyal, hogy beszéljünk, de arra, hogy elmondjuk, amit szeretnénk, nincs nyelvünk. Bizonyos, hogy már nem lehet visszamenni a forráshoz, a tökéletesedés folyamata azóta már túlcordult, túláradt bennünk. Nem mehetünk el a forráshoz, és mást sem vihetünk el oda. Önmagunk egysége és eredete beteljesíthetetlen vágy marad.

Nem marad más, mint beérni önmagunkkal. Az eredet keresése, önmagunk kimondásának vágya önmagunk folyamatos megképzése és újraírása. Az arc mimikájának eleven mozgása festi meg arcképünket. Az ecset az önmagunk kimerítő ismeretének vágya és annak lehetetlensége közti feszültségből merít erőt izgága, nyughatatlan mozgásához. Ez a kép sosem készül el, mert egyetlen ecsetvonásnak megvan a hatalma rá, hogy újrafesse az egészet. Az ecset mozgásának nincs egy rajta kívüli végcélja, lényege magában a működésben van. Maga az akarás az élet kimeríthetetlen mozgatója, mely a vágy beteljesületlenségéből, a végcél hiányából táplálkozik. Ha képesek lennénk „egyfajta megmerevedésre, megdermedésre, »létre« [...] akkor már régen vége lenne az egész levésnek (Werden), minden gondolkodással, meg »szellemmel« együtt.⁹⁵ Ha a vágy beteljesülne, ha elérhetnénk az eredethez, ha totalitásában szemlélhethetnénk önmagunkat, az élő organizmus leállna, az élet megdermedne, az arcizmok megfeszülnének, és az akarás megszűnne. Ha lenne végcél, már rég elértük volna és istenek vagy inkább azok márványszobrai lennénk. Ha a végcél az lenne, hogy visszatérjünk a természethez, akkor állatokká változnánk vissza. Ha azt hisszük, hogy elértük a végcél, akkor örültek vagyunk. Az tesz minket emberré, hogy számunkra egyedül a mozgás, az ecset mozgása az, ami van, létezik.

A nyelv, beszéd és írás mint pótlék kárpótlásként is funkcionál, kárpótol az elveszett eredetért. „Az öngyógyítás ösztöne *megtiltotta*, hogy a szegénység és a csüggedés filozófiáját hirdessem.”⁹⁶ Ez az ösztön az, ami megment a dekadenciától és nihilizmustól, akaratlanul is a

94 „Az egyik elkezdte ásni a kutat, a másik befejezte, pedig gyakran nem is voltak megegyezve, sőt, néha nem is látták egymást.” J. J. Rousseau: *Esszé a nyelvek eredetéről*, Attraktor, Máriabesenyő – Gödöllő, 2007, 36.

95 Friedrich Nietzsche: *A hatalom akarása*. Cartaphilus, Budapest, 2002. 276.

96 Friedrich Nietzsche: *Ecce homo*. Göncöl, Budapest, 1994, 11.

helyes pótlék felé terel minket. Ha valamit kimondunk, és nem rejtegetjük többé, az kevésbé válik elviselhetetlenné és szorongatóvá. „Amikor a gyermek beszélni kezd, már kevesebbet sír. [...] Mihelyt Emil egyszer kimondta, hogy: Fáj!, akkor már csak igen heves fájdalmak kényszeríthetik sírásra.”⁹⁷ Azért tanulunk meg beszélni, hogy a kimondással enyhítsük a fájdalmat. A beszéd és az írás vígasztal az örök tavasz elillanásáért. Amit ki tudunk mondani, azt megléptük, azon túl vagyunk. Ha megtörtént az, aminek nem lett volna szabad megtörténnie, az egyetlen, amit tehetünk, hogy a helyes pótléket választjuk, szavakkal vétezzük fel magunkat a várható további csapások ellen.

Az első önmagunk megalkotása felé tett lépés az önmagunkkal való beérés. Megbékélünk emberi mivoltunkkal, elfogadjuk énünk és gondolataink fiziológiai folyamatoknak való kitettségét, test és elme egymásba játszását, a nyelv eredendő fogyatékoságát, emiatt önmagunk kimondásának lehetetlenségét, és az ez iránt érzett csillapíthatatlan vágyat, az elveszett és talán sosem volt eredetet. Ehhez pedig szükséges az önámítás feladása, a becsületesség, vagyis lemondani a szubjektív perspektívától való megszabadulás lehetőségéről. „Az ember fátumként fogadja el magát, s ne akarjon más lenni, mint ami.”⁹⁸ Azzá válni, amik vagyunk azonban nem merül ki az adottra való rábólintással. Nem azt jelenti, hogy elfogadjuk a valóságot úgy, ahogy van. Elégedettebbek kell lennünk önmagunkkal, mint a sorsunkkal.⁹⁹

A súlyok cipelése nem igenlés, hanem az élet tagadása. Ezt teszi az *Zarathustrában* megjelenő számár, mindenre igent mond. Iázásából nem valódi igenlés hallatszik ki, hanem a rábólintás, beleegyezés. Ez legfeljebb az összhang látszatát képes megteremteni. Senki sem mondhat szívből igent a valóság passzív elfogadásának örök visszatérésére. A belenyugvás közel sem afirmáció.¹⁰⁰ Az elfogadás csakis önmagunk meghaladása, folyamatos megteremtése szempontjából nyer értelmet. Az individuum legfőbb vágya, hogy összhangba kerüljön önmagával, ez a legnemesebb önmagunk iránti vágyakozás. A nagy igen afirmációja nem beletörődés, hanem az örökös változás igenlése, a változás reprodukciója,¹⁰¹ a változás állandósulására mondunk igent. A kockadobást nem a vágyott végső kombináció eléréseért

97 J. J. Rousseau: *Emil vagy a nevelésről*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1957, 60.

98 Friedrich Nietzsche: *Ecce homo*. Göncöl, Budapest, 1994, 15.

99 J. J. Rousseau: *Emil vagy a nevelésről*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1957, 109.

100 Gilles Deleuze: *Nietzsche és a filozófia*. Gond Alapítvány—Holnap Kiadó, Budapest, 1988, 137.

101 Gilles Deleuze. Id. mű. 145.

hajtjuk égre újra és újra, hanem a dobás ismétlődéséért a véletlenből adódóan, amely „affirmálja a változást és a változás létét”.¹⁰² Ezt jelenti jól játszani a kockajátékot. Az örök visszatérés gondolata a véletlen szükségszerűsítéséről szól. Ugyanannak örök visszatérése az alkotás, az aktív élet akarása, amelyben a reaktív visszatérését annak aktívvá változtatásáért igenljük.¹⁰³ Nem ugyanaz tér vissza, hanem a változás az, ami visszatér, ez az egyetlen szükségszerűség, amit igenlünk.¹⁰⁴

Önmagunk megalkotása a változás igenlése. Nem visszamenni a forráshoz, hanem inkább séta. A sétálásban a hangsúly a járáson van, nem a valahová eljutáson. Sétálás közben ugyan eljutunk egyik helyről a másikra, de sétálni nem azzal a céllal indulunk, hogy valahova elérjünk. Úticél hiányában nincs előre kijelölt ösvény sem, ezért minden egyes kanyarnál, útkereszteződésnél újraíródik az útvonal. Különben leginkább arra megyünk, amerre a lábunk visz, rábízzuk magunkat a nagy értelemre. Elménk csak lábunkkal együtt jön mozgásba, mihelyt megállunk, nem gondolkodunk többé. Az akarás a járás akarása, önmagunk kimondásának az akarása, a becsületesség akarása, amit az úticél hiánya, és a bolyongás félelme és fájdalma motivál. Viszont nem muszáj magányos sétálónak lennünk, hiszen a forrásnál sem önmagunk tiszta vízben megpillantott tükörképe, hanem a másik ember lobbantott bennünk akkora szenvedélyes kíváncsiságot, amit nem tudtunk szótlannul hagyni.

Összefoglalás és következtetések

Rousseau és Nietzsche azáltal, hogy az individualitás jelentőségét hangsúlyozzák, nem csak a szókratészi felszólítás központi szerepére mutatnak rá a filozófiában, hanem egyúttal új szempontokkal is bővítik a kérdéskört. A társadalmi normákkal való szembehelyezkedés, és az individuum jelentőségének hangsúlyozása mindkét gondolkodónál szorosan összekapcsolódik az (ön)megismerés kérdésével. Közös motívum továbbá a nyelv referenciális funkciójának megkérdőjelezése, a nyelvi kifejezések emotív, metaforikus jellegére való rámutatás. Rousseau és Nietzsche filozófiájában az önmegismerés és önkifejezés lehetőségei és határai tárulnak fel.

102 Uo. 49.

103 Keith Ansell-Pearson: Id. mű, 195.

104 Gilles Deleuze: Id. mű, 49.

Bár a nyelv közege természetéből adódóan nem képes sem eljuttatni énünk egységéhez, sem rekonstruálni azt, a próbálkozás lehetetlensége serkenti a folyamatos önalkotás dinamikus játékát.

A hasonlóságok mellett Rousseau és Nietzsche gondolatrendszere között számos összehétközhetetlen ellentét is feszül. Nietzsche immoralizmusa és életigenlése nem egyeztethető össze Rousseau moralizáló attitűdjével és nevelő szándékával. A nietzschei paradigmában az eredethez való visszajutás vágya az étellel ellentétes törekvésnek minősülne. Jelen dolgozatomban a két filozófus nyelvfelfogása közti párhuzam felállítására fektettem a hangsúlyt. Az önismeret problémájának szétszalazása a Rousseau-i és nietzschei nyelvfelfogás különálló tárgyalását, az ezek közti hatástörténeti, stiláris és tartalmi különbségek tárgyalását feltételezné, amely dolgozatom keretein messze túlmutat, további vizsgálódást igényel. Hiszen, ahogy az írásban általában nem lehet eljutni az áhított végpontra, úgy ez az írás sem elegendő egy témakör kimerítő tárgyalására.

Könyvészet

- Ansell-Pearson, Keith: *Nietzsche Contra Rousseau*. Cambridge University Press, New York, 1991.
- De Man, Paul: *Allegories of Reading: Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke and Proust*. Yale University Press, New Haven and London 1979.
- Deleuze, Gilles: *Nietzsche és a filozófia*. Gond Alapítvány—Holnap Kiadó, Budapest, 1988.
- Derrida, Jacques: *Grammatológia*, Typotex, Budapest, Ford: Marsó Paula, 2014.
- Gerhardt, Volker: *Friedrich Nietzsche*. Latin Betűk, Debrecen, 1998.
- Marsó Paula: Bátorságlecke. *Többllet*. 2012, X .12.
- Marsó Paula: Bátorságlecke. *Többllet*. 2012, X. 14. *apud* Jean-Jacques Rousseau: *Jegyzetek a sétálókönyvhöz*. Marsó Paula fordítása. Magyar Lettre Internationale, 2011. ősz, 82.
- Marsó Paula: Forrásvidék. *Kellék*, 49. szám, 2013.
- Marsó Paula: *Jean-Jacques Rousseau és az írás problémája*. Marsó Paula, 2013.
- Nietzsche, Friedrich: *A hatalom akarása*. Cartaphilus, Budapest, 2002.
- Nietzsche, Friedrich: A nem-morálisan felfogott igazságról és hazugságról. In: *Athenaeum*. 1992 I/3. füzet.
- Nietzsche, Friedrich: *Bálványok alkonya*. Helikon, Budapest, 2015.
- Nietzsche, Friedrich: *Ecce homo*. Göncöl, Budapest, 1994.
- Nietzsche, Friedrich: *Emberi, túlságosan is emberi*. Szukits, Szeged, 2001.
- Nietzsche, Friedrich: *Im-ígyen szóla Zarathustra*. Fapadoskönyv.hu, Budapest, 2010.
- Nietzsche, Friedrich: *Túl jón és rosszon*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- Rousseau Jean-Jacques: *Esszé a nyelvek eredetéről*, Attraktor, Máriabesenyő – Gödöllő, 2007.
- Rousseau, Jean-Jacques: Előszó a Vallomásokhoz (1764 körül). *Többllet*. 2012. X.
- Rousseau, Jean-Jacques: *Emil vagy a nevelésről*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1957.

- Rousseau, Jean-Jacques: *Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól* In:
Uő. *Értekezések és filozófiai levelek*. Magyar Helikon, Budapest, 1978.
- Rousseau, Jean-Jacques: *Portrém*. *Jelenkor* 2009, 52. évfolyam, 3. szám.
- Rousseau, Jean-Jacques: *Vallomások*. Magyar Helikon, Budapest, 1962.
- Rousseau, Jean-Jacques: *Javított-e az erkölcsökön a tudományok és a művészetek újraéledése?* In:
Uő. *Értekezések és filozófiai levelek*. Magyar Helikon, Budapest, 1978.